

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Статтю присвячено узагальненню досвіду впровадження освітньо-профілактичних програм попередження та подолання насильства у середовищі дітей. Виокремлено основні напрямки, форми, методи та засоби, що можуть бути враховані при розробці системної моделі профілактичних заходів в Україні.

Ключові слова: насильство, загальноосвітні заклади, освітньо-профілактична програма, зарубіжний досвід.

Стаття посвящена обобщению опыта внедрения образовательно-профилактических программ предупреждения и преодоления насилия в среде детей. Выделены основные направления, формы, методы и средства, которые могут быть учтены при разработке системной модели профилактических мероприятий в Украине.

Ключевые слова: насилие, общеобразовательные учреждения, образовательно-профилактическая программа, зарубежный опыт.

Останнім часом питанню насильницької поведінки в дитячому середовищі в нашій країні приділяється значна увага. Зумовлено це зростанням кількості випадків знущань серед дітей, підвищенню рівня жорстокості цих вчинків. Зокрема, частота різних форм агресивної і насильницької поведінки серед соціально нормативних підлітків становить від 36% до 88% (у чоловічій популяції) і від 12% до 34% (у жіночій). Тривогу викликає те, що різні форми насилля, як безпосереднього (бійки, штурхани), так і непрямого (образи, насмішки, у тому числі й нецензурні), сприймаються українськими підлітками як нормативні і допустимі [6, с. 2].

У той же час відомо, що наслідки будь-якого насильства – фізичного, сексуального, психічного, економічного – позначаються як на самій жертві, так і на всьому суспільстві. Практично всі діти, що постраждали від жорстокого поводження, пережили психічну травму, і їх подальший розвиток протікає з певними особистісними, емоційними і поведінковими особливостями, що негативно впливають на їхнє життя. Вони відчувають труднощі соціалізації: у них порушені зв'язки з дорослими, відсутні відповідні навички спілкування з однолітками, вони

не володіють достатнім рівнем знань і ерудицією, щоб завоювати авторитет у школі тощо. Захищаючись від кривдників, жертви насильства можуть проявляти підвищену агресивність. Вони частіше конфліктують з однокласниками, стають ініціаторами та учасниками бійок. А рішення своїх проблем нерідко знаходять у кримінальному, асоціальному середовищі, що сприяє формуванню у них пристрасті до алкоголю і наркотиків. Вони починають красти та здійснювати інші протиправні дії.

Перенесене насильство часто стає причиною функціональних розладів органів серцево-судинної і нервової системи, розвитку ракових захворювань, психічних розладів. Нерідко жертва втрачає інтерес до життя, у такої дитини знижується увага і здатність зосередження, з'являється безсоння, головні болі, підвищена стомлюваність. І паралельно виникають страх, підозрілість, емоційна і фізична відчуженість. На думку психологів, діти, що піддаються або спостерігають насильство, вважають, що оточуючий їх світ небезпечний і непередбачуваний, а їх роль у ньому несуттєва.

Очевидно, що постраждалі від насильства діти потребують комплексної допомоги, а профілактична робота потребує об'єднання зусиль різних дитячих відомств для створення єдиної системи. Однак, на сьогоднішній день подібна спільна діяльність міждисциплінарних команд з попередження насильства серед дітей в Україні відсутня. У той час світовий досвід свідчить про те, що за допомогою освітніх технологій (інформаційних, навчальних, соціально-педагогічних й ін.) можна вчасно вирішувати такого роду проблеми, здійснюючи профілактику різноманітних форм агресії й насильства в суспільстві.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема агресивності, збільшення випадків знущань у навчальних закладах різних країн протягом тривалого часу є предметом розгляду вітчизняних і зарубіжних науковців у межах широкого предметного кола досліджень, присвячених психології особистості, людських стосунків, вихованню молоді тощо.

Теоретико-методологічні засади цієї проблеми сформульовано у працях зарубіжних вчених, зокрема К. Кампулаена, Д. Корнелла, Р. Лоубера, Д. Хей, Х. Лейманна, Т. Моффіта, Д. Ольвеуса, К. Паура, І. Ресанена, І. Кона та інших.

Соціально-педагогічні умови профілактики насильства серед підлітків розкривали О. Дроздов та В. Ролінський; проблему третирування серед учнів у загальноосвітній школі США: шляхи запобігання та подолання досліджувала А. Чернякова; Л. Колеснікова вивчала агресивну поведінку дівчат-підлітків у Німеччині як багатопланову проблему виховання та профілактику агресії та насильства в сучасній школі цієї країни; М. Шабінський звернув увагу на насильство у школі і його попередження засобами громадянського виховання на прикладі роботи французької початкової школи. Цікавими є дослідження профілактики насильства в школі Т. Берша та К. Гітінса,

П. К. Сміта, П. Гелвіна та ін.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей зарубіжних технологій попередження та подолання насильства у загальноосвітніх закладах і виявленні можливостей використання світового досвіду в теорії й практиці вітчизняної освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема безпеки і насильства в школі в зарубіжних країнах має свою чималу історію. Так, у США перша доповідь "Насильство в школі - Безпека школи" була представлена у Конгресі в 1978 р., хоча інтерес до теми безпечного середовища в академічному колі датується ще 1970 роком.

У Франції ця проблема є об'єктом найпильнішої уваги суспільства на протязі, щонайменш, останніх 20 років. Так на початку 90-х років масові виступи учнів і викладачів, що протестували проти все частіших випадків жорстокості, образ, агресії у школі заставили говорити про існування великої проблеми, визнати її існування. Це зумовило потребу у пошуку шляхів розв'язання проблеми насильства і надання підтримки школам, як на національному так і місцевому рівнях.

Зазначимо, що такі заходи, проводяться і в інших країнах, таких як Норвегія, Фінляндія, Канада, Німеччина та ін., де феномен насильства та третирування у дитячому середовищі набув не меншої поширеності [2; 4; 5].

Як зазначено у науково-практичних джерелах, усі профілактичні заходи у цих країнах здійснюються найчастіше у вигляді ретельно відпрацьованих програм, що передбачають систематичну роботу в галузі шкільних програм, індивідуальну роботу з учнями групи ризику та інші заходи. Наприклад, у Норвегії широко використовується освітньо-профілактична програма попередження третирування Д. Ольвеуса (англ. Olweus Bullying Prevention Program, ОБПП). За висновками експертів Центру з вивчення та превенції насильства Колорадського університету США, вона була визнана однією з найефективніших освітніх профілактичних програм.

Програма містить комплекс інформативно-консультативних, діагностичних, організаційних дій, якими охоплюються всі учасники навчального процесу в школі. Її реалізація здійснюється на загальношкільному, груповому та індивідуальному рівні [7; 8].

Основними компонентами програми на першому рівні є: формування у школі відповідної координаційної групи, діяльність якої спрямована на узгодження дій всіх учасників навчально-виховного процесу, проведення моніторингу з метою діагностування психологічної атмосфери шкільного середовища. Керівниками виступають директор школи, шкільний консультант, члени учнівської групи підтримки (англ. Student Assistance Support Group – SASG), вчителі. На другому (класному) рівні передбачається проведення зустрічей з учнями класу, батьками та громадськими лідерами. Третій рівень програми передбачає різні форми індивідуальної роботи з учнями, які виступають у ролі

ініціатора конфліктів та жертв, а також з їх батьками. Четвертий рівень (суспільний) має на меті залучення членів громади до координаційного комітету з профілактики третирування (Bullying Prevention Coordinating Committee); розвиток співробітництва з членами громади для підтримки шкільної профілактичної програми; допомога у розповсюдженні анти-буллінгових закликів та принципів у суспільстві [8].

Програма також використовується в Австрії, Фінляндії та Німеччині, а зараз вивчається в Ісландії. У Португалії та Великобританії апробувалась інша програма "Безпечні школи"; в регіоні Андалусія/Севілья в Іспанії - програма "Безпека"; у Швеції, крім вищевказаних, часто використовується програма Фарста [1, с. 18].

Зважаючи на масштабність застосування, програми є докладно описані, до них додаються брошури і матеріал стандартизованої форми для вчителів, працівників школи, учнів, батьків, а також критерії визначення рівня ефективності застосування програм.

Аналіз інформаційних, соціальних, освітньо-профілактичних програм попередження та подолання насильства у школах дозволив нам виокремити спільні напрямки діяльності різних країн у боротьбі з цією проблемою: впровадження нормативно-правових документів; загальні профілактичні заходи; створення безпечного середовища в школі; просвітницька робота; надання допомоги кривдникам; підтримка жертв насильства; спеціальна підготовка працівників школи [1; 2; 3; 8].

Вже після перших досліджень проблеми третирування в Норвегії, Швеції, Великобританії було впроваджено нормативно-правові документи, що регулюють процес покарання кривдників та захищають особу дитини від проявів насильства. Були сформульовані закони, які передбачають відповідальність адміністрації шкіл за моніторинг, виявлення та подолання насильства. Наприклад, в Канаді в кожній школі здійснюється аналіз безпечного середовища для дитини та вживаються превентивні заходи. Крім обов'язкового офіційного звітування французьких шкіл щодо різних проявів насильства, які вони повинні передавати за інстанцією, навчальні заклади є постійними лабораторіями для анкетування соціально-психологічного спрямування та знаходяться під постійним наглядом різних громадських урядових і неурядових організацій, засобів масової інформації. У Швеції з 2006 року працює державний орган, уповноважений з питань захисту школярів та студентів, який забезпечує жертвам компенсацію від освітніх закладів чи адміністрацій у випадках вчинення в них насильства. За час його існування відшкодовано вже 45 запитів, виплачено компенсації від 5 до 400 тисяч крон [8].

Зазначимо, що заклади освіти спрямовують свою діяльність не тільки на безпосередню боротьбу з насильством, а й на вдосконалення загальних профілактичних заходів. Наприклад, у Данії проводиться парламентський день для дітей, протягом якого вони можуть вказати на проблеми, з якими вони стикаються в школі, і про те, як їх подолати.

Аналогічні "парламентські дні" існують у Франції та Швеції. Все це сприяє розвитку почуття активності в громадському житті школи, формуванню негативного ставлення до проявів жорстокості і також надає можливість виокремлення конкретних пропозицій у боротьбі з насильством в школі [1, с. 19].

Основним результатом проведення профілактичної роботи та подолання насильства в школі є формування безпечного середовища, тобто створення таких умов, при яких вплив факторів, що провокують насильство зведений до мінімуму, а відповідно знижена потреба прояву будь-якої агресії. У цьому сенсі особливе значення мають заходи, спрямовані на зміцнення колективу школи. На це зорієнтована "Програма життєвих навичок" в Ісландії, у ході реалізації якої, поліпшення атмосфери в школах і класах здійснюється через підвищення виховного впливу як на окремого учня, так і на весь шкільний колектив. Як зазначають науковці та практики з Нідерландів та Норвегії такий підхід є перспективнішим ніж програми, які присвячені безпосередньо боротьбі з насильством. Поліпшенню особистих взаємин між учнями в класі та школі можуть сприяти методи навчання, такі як групова робота на основі співробітництва [2, с. 333].

Деякі країни для реалізації цього напрямку висувують пропозиції зменшити розмір класів і шкіл. Однак ефективність таких заходів не доведена, оскільки поки не існує досліджень щодо впливу розмірів школи чи класу на рівень насильства серед дітей.

Важливим чинником, що впливає на прояви насильства в середовищі дітей є умови навчання в школі. Адже сутички можуть виникати через тісняву в коридорах, втому від очікування у чергах у їдальню тощо. Боротися з нудьгою, яка зумовлює прояви насильства як способу провести весело час "задля розваги", сприятимуть спеціально облаштовані ігрові, спортивні майданчики.

Створенню безпечного середовища сприяє активна діяльність з боку дорослих. Адже постійний контроль місць, де можуть здійснюватися акти насильства: дальні коридори, туалети, шкільне подвір'я, їдальня тощо зменшує ризик заподіяння шкоди жертвам насильства. Організація такого контролю може передбачати спільне чергування як учнів так і вчителів.

У деяких випадках для забезпечення безпеки в школах наймаються охоронці (програма безпечних шкіл у Португалії) або зміцнюється загальна безпека шляхом контролю за носінням зброї та входом в шкільні приміщення, наприклад, через відеоспостереження. Такі заходи зі "зміцнення безпеки" в деяких ситуаціях можуть бути необхідними, але вони навряд чи сприятимуть поліпшенню атмосфери в школі й створенню умов для гармонійного спільного життя. Досвід Португалії показує, що в цій країні спочатку покладалися на підхід, заснований на зміцненні безпеки ("Безпечна школа"), але відтепер більше уваги приділяється педагогічним принципам і вихованню в учнів почуття

самоповаги, толерантності і відповідальності [1; 8].

Для здійснення просвітницької роботи з попередження насильства існує широкий набір інформаційних, мультимедійних засобів, що розкривають проблему, вказують як допомогти змінити поведінку, містять рекомендації, поради для жертв, кривдників, вчителів, батьків та інших осіб. Це брошури, газети, аматорські вистави та рольові ігри, фільми і відео, комп'ютерні програми тощо.

Особливу увагу програми заходів з попередження насильства зосереджують насамперед на окремих учнях, яких відносять до групи ризику як потенційних кривдників. Формами та методами роботи з ними є "карта позитивної звітності" (використовується в Бельгії), пошук шляхів самоствердження та підвищення самоповаги школярів (програма Патвейс в Ірландії); метод, заснований на принципі "Не звинувачуй" або "Метод спільної заклопотаності", тренінг "Збереження спокою", "Без кулаків" (Німеччина). Основна мета таких вправ, методів, форм – зміна поведінки дитини, здатної вчиняти насильство, знущатися на іншими дітьми [1, с. 19; 4, с. 81]. Проте варто пам'ятати, що недостатньо провести тренінг "проти насильства" для "злісних" хлопчаків, необхідно не забувати й про інші компоненти програми профілактики та подолання [4, с. 77].

Корекційна робота проводиться і з жертвами насильства. Вона передбачає встановлення дружніх зв'язків, посередництва і врегулювання конфліктів, створення структур, в яких можна отримати пораду (Італія, Великобританія). У ряді країн (Австрія, Іспанія, Великобританія) існують телефони-довіри, за якими діти можуть анонімно звернутися за порадою. Для забезпечення вищого рівня безпеки можуть бути передбачені такі заходи, як забезпечення вразливих учнів "браслетами з сигналом тривоги" для того, щоб вони могли попросити про допомогу, якщо їм хтось загрожує або на них здійснюється напад (Фінляндія); або створення систем швидкого реагування для того, щоб боротися з актами насильства.

Важливим напрямком з попередження та подолання насильства у дитячому середовищі є підготовка до цього вчителів. Вони першими серед дорослих можуть помітити знущання, отримати інформацію про такі випадки і вчасно та правильно зреагувати. Так в Ірландії та Іспанії існують спеціальні курси для підготовки педагогів у боротьбі з насильством; у Великобританії педагогічні працівники отримують інформаційні матеріали про можливості допомоги жертвам знущань; в закладах освіти вводяться посади куратора-вихователя (Великобританія) або створюється пост помічника вихователя (Франція) для надання допомоги вчителям при виявленні випадків насильства [3, с. 225].

Висновки. Отже, узагальнення досвіду зарубіжних країн з впровадження освітньо-профілактичних програм дозволило виокремити основні напрямки, форми та методи роботи з попередження та подолання насильства, які можуть стати основою для вітчизняних

досліджень в плані розробки ефективних програм запобігання та подолання насильства серед українських школярів.

Список використаних джерел

1. Снижение уровня насилия в школах – как добиться перемен: Учебное пособие / Крис Гиттинс, Бельгия, 2006. – 119 с.
2. Колеснікова Л. І. Профілактика агресії та насильства в сучасній школі Німеччини / Л. І. Колеснікова // Гуманізація навчально-виховного процесу: наук.-метод. зб. / за заг. ред. проф. В.І. Сипченка. – Слов'янськ: СДПУ, 2009. – Вип. ХІVІ. – С. 332-335.
3. Шабінський М.Є. Насильство у школі та вирішення цієї проблеми засобами громадянського виховання (на прикладі роботи французької початкової школи) / М.Є. Шабінський // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. – Луганськ, 2007. – Вип. 3(22). – С. 223-230.
4. Бэрш Т. Профилактика насилия в школе // материалы международного семинара // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского: Серия Социальные науки. – 2012. – № 4(28). – С. 76-83.
5. Чернякова А. В. Проблема третирування (bullying) серед учнів у загальноосвітній школі США: шляхи запобігання та подолання [Електронний ресурс] / А.В.Чернякова // Режим доступу <http://www.psyh.kiev.ua>
6. Хозраткулова І.А. Педагогічні засади виявлення та подолання насилля у підлітковому середовищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагогічних наук: 13.00. 05 – соціальна педагогіка. / І. А. Хозраткулова. – Харків: Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна, 2003. – 18 с.
7. Olweus D. Bullying at school. [Електронний ресурс] – Blackwell Publ. – 1993 – 215 p. // Режим доступу: <http://books.google.com.ua>
8. Olweus Bullying Prevention Program Materials // http://www.violencepreventionworks.org/public/olweus_program_materials.pag

The article generalizes the experience of introduction of education and prevention programs on preventing and bullying among children. It singles out the main directions, forms, methods and tools that are taken into account while developing the model of system prevention measures in Ukraine.

Keywords: violence, secondary schools, education and prevention program, foreign experience.

Отримано 23.9.2013